

16. Yüzyıl Şairlerinden Fazlî'nin “Gül ü Bülbül Mesnevisi” ndeki Şahıs Kadrosunun Tasavufî Açıdan Değerlendirilmesi *

A Sufistic Evaluation Of The Characters Of The Mesnevy “Gul u Bulbul” By Fâzî 16th. Century Poet

H. Gamze DEMİREL*

ÖZET

Bu mesnevîde “Gül ile Bülbül” arasında geçen aşk, tasavvufî açıdan ele alınmaktadır. Mesnevîdeki kahramanların her biri tabiat unsurları arasından seçilmiştir. Gül ile onun etrafında şekillenen aşklar ve bu aşkların hangi boyutlarda (yüceltici, aşağılatıcı gibi) yaşandığının gözler önüne serildiği hikâyede Gül, benlik kaygısının ön plana çıktığı bir kişiliği temsil etmektedir. Bülbül'ün Gül'e olan aşkı ile bunun neticesindeki ruh haleti ise olayların esas yönünü belirler.

ANAHTAR KELİMELER

Klâsik Türk Edebiyatı, Gül, Bülbül, Aşk, Tasavvuf

ABSTRACT

In this mesnevy, the love between “Gul u Bulbul” is taken up in a sufistic manner. Each of the characters in the mesnevy has been chosen from the ingredients of nature. In this story, in which loves –that are shaped around the rose- and the dimensions of them (exaltation, humiliation etc.) are expressed, the rose represents a character of having personality concern. The nightingale's love towards the rose and its mood as a result of this love determines the main direction of the episodes.

KEY WORDS

Classical Turkish Literature, Rose, Nightingale, Love, Sufism.

* Bu makale, 24-26 Mayıs 2004 tarihinde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ile Dil ve Edebiyat Araştırmaları Derneğinin ortaklaşa düzenledikleri “II. Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu”nda sunulan fakat yayınlanmayan bildirinin düzenlenmiş ve geliştirilmiş hâlidir.

* Arş. Gör. Dr. Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

*“Suda dâimâ sevgilimin hayâlini görüyorum.
Gülde dâimâ âşinâ bir koku alıyorum”.*
MEVLÂNÂ

Yaratılışın gizeminden örnekler sunan ve varlığın özü hakkında mesajlar veren insan ve tabiat, yüzyıllar boyu sanatın ve edebiyatın temel konusu olmuştur. Çünkü “İnsan ve kainat, yaratılışın ilahi hikmete dayalı iki önemli varlığıdır. Öyle ki yüce Allah: Kainatı insan için, insanı da kainat için yaratmıştır, denebilir. Yeryüzünün halifesi (yöneticisi) olması (Bakara Suresi/ 30.), yerde ve gökte olan her şeyin emrine ve istifadesine sunulması (Lokman Suresi/ 20.) insan ve kainat arasındaki karşılıklı ihtiyacın açık bir delilidir” (Yıldız, 1992: 5). Bunun idrakinde olan pek çok sanatçı ilahi özü tabiat unsurlarının bünyesinde eriterek özetlemeyi başarmıştır. 16. yüzyılın Divan şairlerinden olan Kara Fazlî'nin “Gül ü Bülbül” mesnevisi de Divan şairlerinin tabiattaki varlıklara yükledikleri anlamları görmek açısından önemli bir örnektir.

Gül ile Bülbül arasında geçen aşkın tasavvufî açıdan ele alındığı ve “seyr ü sülûk (manevi yolculuk)” un meşakkatlerinin anlatıldığı mesnevîde kahramanların her biri tabiat unsurları arasından seçilmiş, kainatın yaratılışındaki gayeyi anlatan simge değerler olarak karşımıza çıkarlar. Çünkü şahısların hemen tümünde yaratılışın sırlarına vakıf olma, iç bene yönelme ve gerçek öze ulaşma arzusu hissedilmektedir.

Allah'ın üstünlük ve ulaşılmazlık vasıfları ile bütünleştirilen Gül ile onun etrafında şekillenen aşklar ve bu aşkların hangi boyutlarda (yüceltici, aşağılatıcı gibi) yaşandığının gözler önüne serildiği hikâyede Gül, benlik kaygısının ön plana çıktığı bir kişiliği temsil etmektedir. Bülbül'ün Gül'e olan aşkı ile bunun neticesindeki ruh haleti ise olayların esas yönünü belirler:

*Didi 'aşk iledür bu feryâdum
'Aşk mest itdi bilmezem âdum*¹

*Ben gedâ ol şâh-ı mu'allâdur
Ben hakîr ol refî' ü a'lâdur*

¹ Makaledeki beyitlerin tamamı “Nezahat ÖZTEKİN, Fazlî, Gül ü Bülbül”, Akademi Kitabevi, İzmir 2002” adlı kaynaktan alınmıştır.

*'Aşkdan düştü kalbüme sûziş
'Aşkdan irdi cânuma tâbiş*

Ruh ile tabiat unsurları arasındaki çatışmaların akıl ile dengelenmeye çalışıldığı mesnevîde Gül (Ruh), yaşadığı her hadiseden sonra sürekli bir yükselişle ilâhî olana biraz daha yaklaşmaktadır. Çünkü "Cismin hareket yönü aşağıya ve yere doğrudur. Ruhun hareket yönü ise yukarı ve göğe doğrudur" (Pürcevâdî, 1998: 208). Gül'e yakın olanlar ve onun peşinde gidenler (başta Bülbül olmak üzere) de ilahî olana lâîk tipler olarak seçilmişlerdir. Bu tiplerin her biri, Ruh (Gül) un da yardımıyla his dünyasını tanımaya başlayacaktır.

Bülbül, Allah'ın dilemesi ile maşuk olarak Gül'ü seçmiştir ve o andan itibaren sevilen varlıkla kendisini bir etmiş, nefsinin bütün arzularından arındırılmıştır. Sevgilinin arzuladığı her şeyi o da arzulamış, kendi iradesini sevgilinin iradesinde eritmiştir. Artık sevgilisinden başka bir şey düşünememekte, baktığı her şeyde ve her yerde onu görmektedir. Aşk, "...kalın ikili bir sarmaşıktır; çevresinde yetişen bitkileri sarar ve kuşatıcı bir biçimde etraflarını örür, böylece bir olurlar" (Wilcox, 2001: 228). İşte ikiliğin ortadan kalktığı bu an "fena mertebesi" ne ulaşıldığı andır. Gül ile Bülbül birbirlerine kavuştukları an, artık aşık ile maşuk aynı varlık olmuşlardır. Gül, âlemdeki gerçek yerinin "hiç" lik olduğunu fark ederek "Ben" ini Bülbül'ün benliğinde yok etmiştir. Allah'ın takdirini hilelerle ve tedbirlerle değiştirmek mümkün olamamış, Gül ile Bülbül'ün kavuşmasına engel pek çok hadise olmasına rağmen, bunlar ilahi tecellinin vuku bulmasını engelleyememiş; nihayetinde Gül ile Bülbül birbirine kavuşmuştur:

*Gül ü Bülbül kalup tek ü tenhâ
İtdiler bezm-i hâs-ı bî-pervâ*

*İki başdan olup mahabbetler
Zâhir olurdu zevk u lezzetler*

Mesnevîde Gül'ün, ruhu temsil etmesi de tesadüfî değildir. Tasavvufî düşüncece bütün ruhların kendilerine ait kokularının var olduğundan bahsedilir. "Koku alıcıları burun deliğinin en tepesinin arka kısmına yerleşmiştir. Her nefes aldığımızda, hava çıkık koku silialarının (tüyelerinin) arasından geçer. Gaz molekülleri hakkında bilgi, nöronlar tarafından beyin kabuğunun hemen altında uzanan koku tomurcuklarına taşınır. Koku, kabuğun altında uzanan değişik beyin kısımlarını dolaşmak zorunda olmayan tek duyu türüdür, çünkü koku alıcılarının uyarımı doğrudan beyin kabuğuna iletilir. (Wilcox, 2001: 59). Gül,

etrafa saçtığı koku ile Bülbül'ün ve tabiattaki unsurların bilinçaltılarında var olan bağlılık iç güdülerini harekete geçirerek onları kendisine bağlamayı başarmıştır. Bu yolla hem kendi ruhunu hem de bezm-i eleste tanışıp ona yakın olma hakkını kazanan ruhları beslemiştir. Bu kokuyu taşıyarak beyni uyaran ise Nesîm'dir. Bir taraftan aşıklara maşuk (yani Ruh-Gül) tan haber getirip onlara hayat bahşederken, diğer taraftan da taşıdığı bu koku ile onların akıllarını başından almakta, gönüllerini yağmalamakta, bir yerde karar edememelerine neden olmaktadır:

*Bûy-ı aşkun iriüp meşâmına
Zehr--i gam katdı dehr câmına*

İlk başlarda Bülbül'e karşı merhametsizce davranan Gül, Bülbül'ün aşkının büyüklüğü karşısında teskin olarak, tam bir ruhî olgunluğa erişecek ve yaptıklarından pişmanlık duyarak Bülbül'e karşı daha yumuşak davranmaya başlayacaktır. "Ruh, insan aşkıyla eğilip de, aşkın en gizli sırrına dalarsa, kalp de, aşk ateşiyle şeytânî ve aşağılık imalardan arıtılırsa, kötülüğe hükmeden ruh, aşkın şiddetli gazabının okşayışlarıyla 'teskin' olur" (Schimmel, 2000: 335):

*Yürü var di o zâr ü nâlâna
Ummasın k'ire vasl-ı cânâna*

*Agzını tutsun itmesün nâle
Yohsa kahrum irür ol abdâle*

*Âb-ı lutfunla ideyin teskîn
Nice bir yansun âteşe miskîn*

İnsanın ve bütün yaratılmışların özü "su"dur. Hem Gül'ün hem Bülbül'ün özünde, bütün yaratılmışların var oluş nedenlerinin temelinde su vardır. Su ile başlayan hayat yolculuğu yine suyun var oluşu ile paralel olarak canlılığını devam ettirecektir. Kur'an-ı Kerîm'de geçen ayetler de "..., ilk canlıdan sonra üreyip çoğalan ve devam eden bütün yaratma olaylarında da suyun (sıvının) rol oynadığını, yaratmanın su (sıvı) ile başladığını göstermektedir" (Yıldız, 1992: 48). İlahî güzellik, saflığın ve bozulmamışlığın sembolü olan Irmak'ta, en güzel şekilde yansıyacaktır. Çünkü "Su, sahip olduğu letafet gereği, varlıkların aksini ayna gibi kendinde gösterme özelliğine sahiptir" (Pürcevadi, 1999: 35). Bu nedenle Irmak Tanrı'nın aynası olarak kabul edilmeli, Gül'ün Irmak'taki aksine

aşık olması da görüntüsünün ardındaki İlahi Kudret'e aşık olması şeklinde yorumlanmalıdır. Çünkü Gül, yani "Ruh kendisini Tanrı'nın aynasında izler. Biz-zat Tanrı aynadır. Bu ayna Tanrı'nın istediğine görünür, istediğine görünmez... Ruh bütün dünyaları ne kadar aşarsa aynaya o kadar yaklaşır. Bu aynada birlik, saf, bölünmemiş bir benzeşme olarak ortaya çıkar". (Burckhardt, 1987: 132). Gül (Ruh), benliğini tanıyıp kendini gerçekleştirmeyi ne kadar başarabilirse İlahi kudrete de o kadar yaklaşabilecektir:

*Gördi âyîned e çü 'aksin o hûr
Kendüyi gördi itdi kesb-i gurûr*

Ayna, tek bir sûretten pek çok sûreti zûhur ederek kesret içinde saklı olan vahdeti ortaya çıkarmaktadır. Gül, sudaki aksini gördükten sonra, etrafındaki kesret unsurlarından hareketle vahdete ulaşmaya çalışır ve kendisine benzeyen başka güzellerin var olup olmadığını araştırmaya başlar. Onun bu yöndeki merakı, gerçek güzelliğe ulaşma gayretinin ilk tohumlarıdır. Irmak (su), Gül'ün kendi güzelliğinin farkına varmasına ve bundan hareketle ilahî aşka yönelmesine vesile olarak daha sonra meydana gelecek olan olayların yönünü belirlemiştir. Bu anlamda Irmak, hem Gül'e hem de Bülbül'e ilahi özün kapılarını arayan bir güçler dengesi olarak karşımıza çıkar:

*Gıll u gışdan derûnı sâde vü sâf
Ârız-ı dil-rûbâ gibi şeffaf*

*Kalbi sâf olduğu için âyine-vâr
Güle olmuş idi âyine-dâr*

Gerçek aşka ulaşmak için yola koyulan Bülbül acemilik çekmekte, sevgiliyi ulaşma hususunda nasıl bir yol takip edeceğini bilememektedir. "Sufinin içsel yolculuğu zor bir zihinsel ve ruhsal yolculuktur; çünkü her düşünme ve arınma eyleminde yanılmaya düşme tehlikesi vardır. O yüzden sufi bu yolculukta kendisine bir kılavuz ister. O bu yolu bilen, daha önce bu yaşantıdan geçmiş birisidir. Davranışsal ve zihinsel değişim için arayıcıya durumunu hatırlatacak ve yola koyulan kişiye talimatlarla değil yaşantılarla yol gösterecektir" (Sayar, 2000: 29). Bütün bozulmuşlukların içerisinde, özünü kaybetmeden varlığını sürdüren, saflığı, bozulmamışlığı ve asla doğru akışı temsil eden Irmak, ilahi aşka ulaşmak isteyen Bülbül'e hedefe ulaşmasında yardımcı olacak ve ona yol gösterecek bir mürşid kimliği ile karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Hakkın tecellisi

en güzel şekilde bu saf ve berrak suda akseder. Irmak, Bülbül'e yarı yola kadar yol gösterebilecek, daha sonra bu görevi, gönlün hedefine ulaşmasındaki yardımcı unsur olarak karşımıza çıkan Servi'ye devredecektir. Irmak, Gül Şehri'ne ulaşınca Bülbül'ü Servi ile tanıştıracak sonra kendi özü (derya) ne ulaşabilme arzusuyla tekrar yoluna devam edecektir. Nitekim Irmak'ın, yolundan tamamen uzaklaşması onun gerçek hedeflerinden uzaklaşabilmesi tehlikesini doğurabilir; çünkü su da nefis gibi kirlenmeye ve bozulmaya açıktır:

Serve pes irdi vü selâm itdi
Serv ikrâm idiip kıyâm itdi

Mutlak yaratıcının varlığı Gül'e, ayna (su-ırmak) daki aksi kadar yakındır ama sudaki aksi onu adeta körleştirmiş, kendi güzelliğinden başkasını göremez olmuştur. Bu körlük bildiğimiz anlamda değildir. Asıl anlatılmak istenen kalp gözünün, yani hislerin körlüğüdür. İlahi nuru ve kainatın sunduğu işaretleri görebilmek ancak kalp gözünün açık olması ile mümkündür. Gönül gözleri açık olan insanlar her an Allah'ı düşünür, alemde var olan sırları keşfetmeye çalışır, baktıkları her yerde İlahi Kudret'i ararlar. Bülbül, bunlara ulaşma yolunda sonsuz bir çaba sarf ederken Gül, bunun tam karşıtı bir hâl sergiler. O, sudaki aksine âşık olur. Ayna gibi berrak olan ve alemi yansıtan Irmak (su) ın anlatmaya çalıştığı muamma (İlahî güzelliğin cemâli) yı ilk anda çözemez. Ayna göreviyle karşımıza çıkan Irmak, Gül'e kendi bünyesinde gizlenmiş olan ilahî güzelliği göstermeye çalışmaktadır. Ancak kibir onu aslından uzaklaştırmış ve bu ilahî aşk dairesinin dışına çıkarmıştır. Gül, ilahî Kudret'e ulaşma yolunda çizilen dairesinin dışına çıkmaya, kendini kaybetmeye başlar. "Bir insanoğlu, hayale düşer de kendisine 'ben güzelim' derse, o ayna gibi yanlış bir düşünceye kapılır; dairesinin çizgisinden dışarda kalır."(Settari, 2000: 161). "Narsizim" olarak adlandırabileceğimiz şirk girdabı bir süre sonra bu tür insanların sonunu hazırlayacaktır.

Gül, aynanın yanıltıcı oyununa düşmüştür. Çünkü ayna ve aynadaki görüntüler gerçek değildir; sadece bir yanılsamadan ve göz yanıltmasından ibarettir. Gül'ün, sudaki aksini görüp kendine âşık olması "göz yanılsaması" olarak değerlendirilebilir. O sadece kendini dış görüntüsüyle değerlendirmiş ve görünene âşık olmuştur. Kendinin hiç olduğunu, sonlu olduğunu, yaratıcı karşısındaki aczini ve küçüklüğünü fark edemez bile; kendi güzelliği ile gururlanır, büyüklük taslar.

Bülbül ise ilahi hakikatin farkındadır ve bu farkındalık onu aşkı aramaya sevk etmiştir. Bülbül “tam bilgelik” i temsil etmektedir. O, zihninde elest meclisinden bu tarafa var olan bilgilerini, bu idrak gücüyle gönlünde zuhur ettirmiş ve gönlü temsil etme yolunu seçmiştir. “Bu aşkın hal, tüm yansımaların toz olup gittiği ve bilginin-saf sezginin-varlığın merkezine indiği bir haldir. Bilgeliğin idraki ‘varlığın tüm hallerini kuşatmaktır.’ Bilgeliğin idraki Allah’ın idraki-dir” (Wilcox, 2001: 123). Bülbül, gerçek yaratıcıya ulaşma arzusuyla yaşayan bir gönül eridir. Bu arzu onu sonunda birliğe, tek gerçeğe, Allah’a ve onda yok olmaya ulaştıracaktır.

Bezm-i eleste ruhlar ilahi güzelliği idrak etmiş ve dünyaya geldiği andan itibaren orada idrak ettiği güzeli ve güzellikleri aramayı amaç haline getirmişlerdir. Bülbül’ün Gül’e “görmeden aşık olma” sı, onun önceden aşka programlanmış olarak dünyaya geldiğini gösteren güzel bir motiftir:

*Rûz-ı evvelde hâkini takdîr
Âb-ı ‘aşk ile eylemiş tahmîr*

*Tıynet-i ‘aşk ile sirişte idi
Nâmesi ‘aşk ile nüvişte idi*

“Görmeden aşık olma” motifi aşık olunandan çok, aşka verilen önemi anlatmaktadır. Tasavvufî mânâda yorumlandığında, Bülbül’ün maddeye yada görüneneye değil görünenin ardında gizli olan güzele, güzelliklere aşık olduğu fark edilecektir. Bu nedenle maddeden ziyade, onun yüklendiği anlam ve iletmeye çalıştığı mesaj önemlidir. Bülbül, aslında ilahi aşkı aramaktadır; Gül ise onun ilahî aşka ulaşmasını sağlayan mecâzî bir güzeldir sadece:

*Nice müddet bu resm ile bülbül
Ağlayup itdi derd ile gulgul*

Bülbül, Gül’ü gördüğü anda bezm-i eleste vermiş olduğu sözleri hatırlamıştır. Fakat Gül, dünyevî şeylerle çok fazla meşgul olduğundan geçmişin muahazesinden uzaktır, humar hâindedir. Maddeye olan düşkünlüğü onda unutkanlık hastalığına neden olmuştur. “Ruhumuz bu dünyada ‘elest sözleşmesi’ni unutmuştur. İşte bu unutma, bugünkü ‘humar’ diye nitelenmiştir. Ruh bu humarı gidermek için sözleşmesini yenilemelidir ve yeniden aşk badesi içmelidir” (Pürcevâdi, 1998: 290). Elest meclisinde vermiş olduğu sözleri, şarap içmeye

başladığı anda hatırlayacaktır. Çünkü bade ruhun gıdasıdır, ilahi aşk sırlarını bünyesinde barındırır.

Bülbül, Gül'e "görmeden aşık olur. "Kimi zamanda, yanında birinden söz edilir, ta gönlüne işleyen bir sevgiyle ona meyledersin ve birden aşık oluverirsin. İşte o zaman onun senin dostun olduğunu anlarsın. Bu durum "gayb" perdesinin arkasından eşyayı keşfederek, o eşya üzerinde ruhların sahip olduğu kontrolün en gizli inceliklerinden biridir. O inceliklerin durumunu bilemezsin. Kime aşık olduğunu, kimde ve nasıl aşık olduğunu, ayrıca aşkın ne olduğunu anlayamazsın. İnsanlar buna "kabz" halinde yada "bast" halinde tutulurlar. Bunun niçin böyle olduğu da bilinmez. Bu hallerden birinde hüznün gelirse, anlarsın ki bu kabz halidir. Yok eğer neşe ve sevinç gelirse ki bu bast halidir. Bu haller daha dış duygularda ortaya çıkmadan, nefsin bu haller üzerindeki ilk önsezidir. İşte bunlar sevginin oluşumundaki ilk belirtilerdir" (İbn Arabi, 2001: 27). Bülbül, Gül'ün ona anlatıldığı ilk andan itibaren gönlündeki gizli hazinenin kilidinin yavaş yavaş açıldığını fark eder. Gizli aşkının filiz vermesi ve sevgiliye ulaşamama korkusu ile birlikte ruhunda ilk olarak kabz halini hisseder, ancak Gül'ün onun gönderdiği mektupta vuslata dair imalarda bulunması ile birlikte basd halini yaşamaya başlar. Aşkın bu değişim grafiği boyunca Bülbül'ün ruhunda çeşitli dalgalanmaların olduğu dikkati çeker. Kabz sevgiliye ulaşamamanın neden olduğu bir korku halidir; bast halinde ise sevgiliye ulaşabilme ümidi kendini hissettirir. Korku ve ümid birbirinin zıttı gibi görünen ama sürekli birbirini takip eden, aslında birbiriyle iç içe olan duygu halleridir:

*Kalınadı sabra tâkâtüm artuk
Hicre yok istitâ'atüm artuk*

*Merhamet kıl ki oldı tâkât-tâk
Câna kâr itdi tîg-i hicr ü firâk*

*Olsa ömrün eger hezârân sâl
Güle irmek sana hayâl-i muhâl*

*Nicesin hoş mısın safâca mısın
Yine derdümle mübtelâca mısın*

*Âşık oldun bana sadâkat ile
Vâsıl ol vasluma liyâkat ile*

*Sâdık olsa yolında bir âşık
Vaslına dilberün olur lââyık*

Tabiatıta var olan her şey zıddıyla kaimdir. Mesnevimizin konusu da zıtlıklar (sevgi-düşmanlık, hoşgörü-kahr gibi) ın etkileşimiyle genişlemekte ve her bir şahıs birbirine zıt olan özelliklerin çatışmasıyla boyut kazanmaktadır. Gül ile Bülbül her ne kadar iki zıt karakteri canlandırsalar da hikayenin sonunda ortak bir paydada birleşerek zıtlıklardan kurtulup Mutlak Gerçeğe ulaşmışlar ve böylece kurtuluşa ermişlerdir. Çünkü gerçeğe ulaşmak ancak zıtlıklardan kurtulmakla mümkün olacaktır. "...zıtlardan kurtulmak, kurtuluşa yol açar" (Jung, 2001: 177).

Akl (Bahar Şah) da, ruh (Gül) da ve gönülde meydana gelebilecek herhangi bir düzensizlik bütün vücudu etkiler. Çünkü bunların her biri nedensellik bağıyla birbirine bağlıdır. Akıl temsil eden Bahar Şah, gücü ile alemdeki dengeyi korumakta, ruhu temsil eden Gül'ü sürekli kontrol etmekte, arka planda ona destek vermektedir. "...akıl, insanı belli bir kayıt altına alır, oysa ki aşk insanın hayatını alt üst eder, insanı şaşkına çevirir, hayrete düşürür. Şaşkınlık ise, akıllıkla bağdaşmaz. Akıl sayesinde insan kendini toplar. Şaşkınlık ise, insanın kendini dağıtmasına neden olur. ...Bu nedenle aşk "dağılma" ve "dağıtma" özelliğiyle tavsif edilmiştir" (İbn Arabi, 2001: 83). Bahar Şah, Bülbül meydana çıkmadan evvel vuku bulan bütün hadiselerde Gül'ü kontrol etmeyi başarmıştır. Ancak Bülbül'ün sahneye çıktığı andan itibaren Gül'de farklı davranışlar belirmeye başlar. Başlangıçta Bülbül'ün aşkını anlayamaz, ona meyl edip de akli (Bahar Şah) nın değil gönlünün sesini dinlemeye başladığında ise Bülbül'ün aşkıdaki samimiyet onu şaşkına çevirir.

Eğer insan akli, kahr, şehvet gibi kötü huylara meyil edecek olursa, akıl (Bahar Şah) dengesini kaybetmeye, gönlüne, ruhuna ve hatta bedenine (Gül Şehri) hakim olamamaya başlar. Gül Şehri (beden) ne hakim olan bütün kötü vasıflar (gazap, kin, vb.) da orayı yaşanmaz hale getirmiştir. Gül (Ruh) ün kendini beğenmişliği, gururlu oluşu, en sonunda Gül Şehri (Vücut) ini de etkisi altına almaya başlar ve Gül Şehri, Gül ile benzer vasıfları taşıyanlar tarafından (Temmuz Şah... vb.gibi) fethedilir. "...beden ruhun, yani Nefs'in kalıbıdır. Ruh, ait olduğu bedenden şekil alır ve onunla diğerlerinden ayrılır. Ruhun taşıdığı özellikler ve yetenekler bedene etki eder. Bundan dolayı beden ruhun iyilik ve kötülüğünden etkilenir" (Ögke, 1997: 57).

Gül (Ruh) ün kendine duyduğu aşk onu hem kendi merkezi (aşlı) nden, hem de Gerçek Yaratıcı' dan uzaklaştıracak; bu durum Gül Şehri'nin kuşatılma-

sı ve daimî otorite sahibi olarak rol alan Bahar Şah ile Gül Şah'ın, Gül Şehri'ni terk etmesi ile sonlanacaktır. Yani Gül kendisini ulaşılmaz olarak gördüğü müddetçe kendi gerçeğinden uzaklaşacak, kendini keşfedemedikçe gerçeğe ulaşması da güçleşecektir. "Böylece kendini sağlam bir merkezmiş gibi gösteren sarmal varlık, kendi merkezine hiçbir zaman ulaşamayacaktır" (Bachelard, 1996: 228).

İnsan vücudunda nefis ile ruh sürekli birbirleriyle mücadele halindedir. Nitekim Bahar Şah'ın hakim olduğu Gül Şehri'nde Temmuz Şah'ın kahır, Hazan Şah'ın şehveti kendini hissettirmeye başlayınca Bahar Şah (Akıl), Gül Şah (Gönül) ı da yanına alarak ülkeyi terk eder ve bilinmeyen bir tarafa kaçır. Yani Ruh (Gül) un daraldığı ve Akıl (Bahar Şah) in yetersiz kaldığı anda mekan terk edilmiştir. Bu durum sıkıntı içinde olan bir insanın psikolojisine bağlı olarak geniş bir mekanın nasıl dar bir mekan haline dönüştüğünü gösteren güzel bir örnektir:

*Çıkdı fi'l-hâl bir yüce taga
Bir hevâsı latif yaylaga*

Bülbül, vatan (Gül Şehri) ına ulaşmanın özlemi ile yanmaktadır. Bu özlem yüzünden kaygı (anksiyete) hastalığına yakalanan Bülbül bir yerde karar edememekte, sürekli ağlayıp inlemekte ve feryat etmektedir. Bülbül; Gül Şehri'ne, İrmak; deryaya kavuşma arzusundadır. Onlar bezm-i elest'ten kopup bu dünyaya bırakıldıktan sonra tekrar asıl vatana dönme arzusuyla yanmaktadırlar. "Sufiliğe göre insan yaşamına tabiatla bilinçdışı bir birlik içinde başlamış dinî/psikolojik bir varlıktır. Cennetten düştüğü veya tabiatın koptuğu günden beri yeni bir birliğin özlemi içindedir" (Sayar, 2000: 28):

*Rûz ü şeb nâle vü figân eyler
'Aşkî âleme dâstân eyler*

*Gitdi elden karâr u sâmânım
Odlara yandı derd ile cânım*

Bülbül çaresizlik içerisinde; sevgiliden ayrılık uzun bir gece gibi karanlık ve ürkütücüdür. Bülbül, karanlıkta sevgiliye ulaşamayacağını düşünüp ümitsizliğe kapılır. Çünkü karanlık gerçeklerin ve umutların üstünü örter. Karanlık-taki tek umut kaynağı ise Güneş ve Ay'dır. Aşkını Ay'a, Güneş'e ...anlatır, onlardan yardım ister. O anda ay, umutsuzluklar üzerine bir nur gibi doğarak ila-

hi varlığın her an yanımızda olduğuna dikkati çeker. Ancak bir süre sonra medet umup yalvardığı şeylerden fayda gelmeyeceğini anlar. Onlar da diğer yaratılmışlar gibi noksandırlar. Ay, Güneş v.b. unsurlar çöldeki serap gibidirler. Güçleri kendi iradelerine bağlı değildir. Onlara güç veren İlahi bir güç vardır o da Allah'tır. İnsan endişe içerisindeyken ve korku halini yaşarken gönlünde Allah'a bilinçli bir yöneliş hissi uyanır. Bu yöneliş ile birlikte Allah'a yalvarış ve dua kendiliğinden ortaya çıkar. Bülbül de bunu fark eder ve bütün bu yan sebeplerden kurtularak Allah'a yönelir:

*Nedür ey şeb bu zulm ü zulmetler
Cânâ bu denlû derd ü mihnetler*

*Di ki ey âfitâb-ı 'âlem-tâb
Kaldı zulmetde zerre-i bî-tâb*

*Tab'-ı serdine şevk ile germ it
Dil-i sathına lutf ile nerm it*

“Susamış biri serabı görünce onu su zanneder... Serabı su zannetmesinin nedeni, o insanın susamış olmasıdır, eğer susamasaydı onu su zannetmezdi, o insanın araştırmaya yönelme sebebi suya duyduğu gereksinimdir. Suda hayatın sırrı gizli olduğu için, daha doğrusu su hayat kaynağı olduğu için, suya olan isteğini ve sevgisini gerçekleştirmek üzere seraba yönelir. Fakat yanına varınca, orada hiçbir şey bulamaz. Orada hiçbir şey olmayınca, su yerine, yanı başında Allah'ı bulur. Aslında susamış bir insanın oraya yönelmedeki gayesi bizzat su idi. Allah'ın maksadı ise, o insanın işin farkına varmaksızın, bu yanlış-sama yoluyla onu kendisine ulaştırmak!... (İbn Arabî, 2001; 86). Bülbül'ü Gül'e yönlendiren de o İlahî Güç'tür. Bülbül, Mutlak Gerçeğe susamıştır, ona ulaşma gayesindedir. Onlar sevgiye susamış olmasalardı, Bülbül gördüğü ilk güzele, Gül ise kendi aksine aşık olmazdı. Bülbül'ün Gül'e yönelişindeki gerçek neden “Yaratıcı” ya susamışlıktır. Gül'de gizli olan bir aşk tohumu vardır. Kalbinde saklı olan bu aşk tohumunun filizlenip büyümesini sağlayacak bir maşuka ihtiyaç duyar. “Güzellik, her ne kadar aslında statik bir kavramsa da, onu seyreden ile aşk olmazsa anlamı tam olarak anlaşılmaz, sevgi ilinin kendinin olgunlaşması için de aşğa ihtiyacı vardır” (Schimmel, 2000: 335). Gül olmadan Bülbül, Bülbül olmadan Gül hiçbir şey ifade etmezdi. Gül'ün güzelliği Bülbül var olduğu müddetçe anlamlıdır. Gül'ün karşısında Bülbül olmasaydı Gül, ölünceye kadar, dünyadaki tek güzelin kendisi olduğunu düşünerek doğruyu bulamaya-

cak ve gaflet içerisinde yaşayıp gidecekti. Allah, Bülbül'ü Gül'e yönlendirmiş dolayısıyla sonunda her ikisinin de İlahî Öz'e ulaşmalarını sağlamıştır:

*Beni redd itme şefkat it ey gül
Güle lâzım degül midür bülbül*

Diken, Gül'e ulaşma amacındadır. Bu yolda her şeyi feda etmekten geri durmayacak, güçlü olduğunu göstermek için Bülbül'e eziyet edecek, onu Gül Şehri'nden kovacaktır. Diken için Gül, ulaşamayacağı bir hayaldir. Hedefine ulaşamama korkusu ve hedefi ile kendisi arasındaki mesafenin büyüklüğü, onda aşâğılık duygusunun oluşmasına neden olacaktır. Ona bu kadar uzak olan hayale, Bülbül'ün yakınlaştığını fark edince onu kıskanmaya başlar ve içten içe Bülbül'e kin besler, öfkelenir. Öfkelenen insan önüne çıkan her türlü engeli kendi gücünün üzerinde bir performans harcayarak aşmaya çalışır. "Saygınlık tutkusu, ruhsal yaşamda bir gerginliğin doğmasına yol açar; bu gerginlik nedeniyle insan güçlülük ve üstünlük amacını daha bir açıklıkla gözüne kestirir ve normaldekinden daha güçlü davranışlarla söz konusu amaca ulaşmaya çalışır" (Adler, 1998: 213). Diken saygınlık kazanabilmek için güçlülüğünü ispatlamak zorunda olduğunu hisseder ve bu güçlülük psikolojisi artık önüne geçilmez bir hal alır. Öfke nöbetleri geçiren Diken (hâr-ı gaddâr), Bülbül'ü aşâğılar, ona karşı saldırgan ve düşmanca tutumlar içerisine girer ve sonunda Bülbül'ü yaralar. Diken'in bünyesinde öfke psikolojisi bütün yoğunluğuyla hissedilir:

*Rûz u şeb hançeri belinde idi
Hışm ile nîzesi elinde idi*

*Bir harîf idi tîz-tâb' u hasûs
Kîne-cûd-ı fesâd-kâr u 'anûd*

*Turma bir dahı ey gedâ bunda
Gezme ser-mest ü bî-nevâ bunda*

Mesnevideki "su ve ateş" unsuru, temsili şahsiyetler olarak dikkati çeken Bahar Şah ve Temmuz Şah'ın bünyesinde, Allah'ın "Celâl" ve "Cemâl" sıfatlarının farklı görünüşlerdeki tezahürleri olarak karşımıza çıkarlar.

Ateş kendini sevgi unsuruyla birleştirilebileceği gibi kin, kahır, nefret gibi olumsuzluklarla da birleştirilebilir. Mesnevide de iki türlü ateş unsuru dikkati çeker. Biri Temmuz Şah'ın mizacında baskın olan kahır ateşidir. Bu türlü ateş

doğayı yakar, yıkar, yok eder. Diğeri ise aşk ateşidir. Aşk ateşi yakıcı, yıkıcı bir ateştir, ancak aynı zamanda ruhu olgunlaştırır; insanı gerçek güzelliğe ulaşma noktasında birleştirir. Nitekim Bülbül'ün gönlündeki aşk ateşinin yoğunluğu, en sonunda Gül'ün ruhunu aydınlatacaktır. Ancak mesnevîde ateşin kahır yönü ağır basmaktadır. "Kahr ve sevginin (sevginin kahır elbisesinde gözlenmesi) bu iç içeliği, her varlıkta, o varlığın varlık alanıyla doğru orantılı olarak kendini gösterir" (Amuli, 1996: 18). Temmuz Şah'ın bünyesindeki ateş, onun kişilik özelliğine bağlı olarak kahır yönüyle kendini hissettirmiştir:

*Bir yüzi ıssı germ-server idi
Âteşin tab' bir dilâver idi*

Jale, arzuyu temsil etmektedir. Onun arzusu kendi vakıf olduğu ilahi sırların varlığından Gül'ü de haberdar edebilmektir. Bu nedenle, Gül'ü uyandırmak için her sabah "gül suyu" saçmaktadır. Onu özüne döndürmek için yaptığı bu faaliyet (gül suyu saçma) le de meclisin önde gelenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Gül, tasavvufta rengi (kırmızı) itibariyle kesret olarak kabul edilir. Kesret içerisinde olan Gül Şah (Ruh) ı bu gaflet halinden ancak kendi özünden olan bir şey (gül suyu) ile uyandırmak mümkün olacaktır. Gül (Ruh) ün her sabah gül suyu ile uyandırılması onu öze döndürmek amacıyla yapılan bir hareket olarak yorumlanabilir. Ruh, ancak kendini ve özünü tanıdıkça, aslına ve gerçek öze yönelecek ve böylece kesretten kurtulup vahdete ulaşabilecektir:

*Bir seher-gâh olup gül-âb-feşân
Uyarurdu gül-i sabûh-keşân*

Nergis, hem dünyayı hem de gaibi, kalp gözü ve sezgileriyle görmektedir. O basireti temsil eder. Rint tipinin özelliklerini yansıtan Nergis, şekli itibariyle de "göz"e benzetilir. "Nergis, baygın gözlerle bakar yaratana doğru, ya da aşğa dostun yarı kapalı gözlerini düşündürebilir" (Schimmel, 2000: 353). Elinde taşıdığı altın kadeh onun Mutlak İradenin varlığından haberdar olduğunu gösterir. Çünkü o, elindeki altın kadehte ilahî aşk şarabını taşımaktadır:

*Aldı zerrîn kadeh ele nergis
Toldı şevk ile ser-te-ser meclis*

Alemdeki düzenin temsil yoluyla anlatılmaya çalışıldığı mesnevîde, Hakkın tecellisinin her şahısta kendi istidadına uygun olarak nasıl tezahür ettiğine

dikkat çekilir. Bütün yaratılmışlar dünyaya bırakıldıkları andan itibaren ilahi öze ulaşabilmenin sancısını çekmektedirler. Öze ulaşabilmek ise ancak insanın kendini iyi tanıyarak yeteneklerini keşfetmesi ve âlemdeki yerini iyi tespit ederek yaratılışı sorgulaması ile mümkün olacaktır. ©

KAYNAKLAR

- ADLER, Alfred, *İnsanı Tanıma Sanatı*, Say Yay., İst. 1998
AMULİ, Cevadi, *Celâl ve Cemâl Aynasında Kadın*, İnsan Yay., İst. 1996
BACHELARD, Gaston, *Mekanın Poetikası*, Kesit Yay., İst. 1996
BURCKHARDT, Titus, *Aklın Aynası*, İnsan Yay., İst. 1987
JUNG, C.G., *Doğu Metinlerine Psikolojik Yaklaşım*, İnsan Yay., İst. 2001
İBN ARABİ, *İlahi Aşk*, İnsan Yay., İst. 2001
ÖGKE, Ahmet, *Kur'ân'da Nefs Kavramı*, İnsan Yay., İst. 1997
ÖZTEKİN, Nezahat, Fazlı, *Gül ü Bülbül*, Akademi Kitabevi, İzmir 2002
PÜRCEVÂDİ, Nasrullah, *Can Esintisi (İslam'da Şiir Metafiziği)*, İnsan Yay., İst. 1998
_____, *Gökyüzünde Ayın Görüntüsü*, İnsan yay., İst. 1999
SAYAR, Kemal, *Sufi Psikolojisi*, İnsan Yay., İst. 2000
SCHİMMEL, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, Kırkambar Yay., İst. 2000
SETTÂRİ, Celâl, *Züleyhâ'nın Aşk Derdi-H.z. Yûsuf Kısası-*, İnsan Yay., İst. 2000
WILCOX, Lynn, *Sufizm ve Psikolojisi*, İnsan Yay., İst. 2001
YILDIZ, Sakıp, *Kur'ân Işığında Yaratılış Konuları*, Diyanet İşleri Başkanlığı- Cep Kitapları, Ank. 1992